

УДК 340.15

*Легка О. В., Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

СПЕЦИФІКА СІМ'Ї МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

Розглядаються основні джерела, особливості становлення та функціонування мусульманського права, розкривається зміст понять «шаріат» та «фікх».

Кожній державі притаманний той чи інший тип права, сутність і зміст якого мають вирішальне значення для характеристики її правової системи. Тому, правова система кожної держави має свою специфіку, структуру, мету, формується у певний історичний час, у конкретному регіоні, характеризується національними особливостями. У конкретному суспільстві правова система, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність, є національною правовою системою, одним із проявів державного суверенітету.

Релігійно-традиційний тип правової системи – це сукупність національних правових систем держав, що мають спільні риси, які проявляються в єдності закономірностей і тенденцій розвитку на основі релігійної норми, норми-звичаю і норми-традиції як основних джерел права, що являють собою тісне переплетення юридичних, моральних, міфічних розпоряджень, які склалися природним шляхом і визнані державою.

До релігійних правових сімей належать: мусульманське право, іудейське право, індуське право, канонічне право християнської релігії; до традиційних правових сімей – японське право, далекосхідне право, звичаєве право окремих держав Африки, Азії, Океанії.

Дослідження ісламу та мусульманського права є досить актуальним для української науки з декількох причин. По-перше, в Україні спостерігається нестача знань про інші правові системи, у тому числі про мусульманське право. Водночас іслам є релігією, яка найбільш динамічно розвивається в сучасному світі. По-друге, сприйняття правового досвіду інших систем є необхідною умовою динамічного та стабільного розвитку будь-якої правової системи. По-третє, значні зміни в сучасному світі, які характеризуються як

глобалізація, призводять до конвергенції різних соціальних систем. Відсутність об'єктивних знань про інші правові системи має наслідком викривлення правосвідомості та правової культури як юристів, так і пересічних громадян, які сприймають власну правову систему як єдиний важливий варіант та, апріорі, не сприймають будь-яких інших поглядів. Як наслідок – формується соціальне підґрунтя для так званих соціальних конфліктів.

Метою дослідження є розглянути особливості становлення та функціонування мусульманського права.

Мусульманське право стало об'єктом порівняльно-правового дослідження на початку формування компаративістики як окремої юридичної науки. На Першому міжнародному конгресі порівняльного права, який відбувся у Парижі, учасники конференції виокремили мусульманську правову сім'ю серед інших правових сімей – французької, германської, англо-американської та слов'янської. У 1919 р. під час 50-річного ювілею французького Товариства порівняльного законодавства його учасники класифікували всі правові системи всього на три сім'ї: французьку, англо-американську та мусульманську [1].

У світовій юридичній літературі праця «Основные правовые системы современности» Р. Давида має важливе значення для вивчення правових систем взагалі та мусульманського права зокрема [2]. Питання пов'язані з виникненням, розвитком та функціонуванням мусульманського права розглядалися Войтовичем Х. М., Лубською М. В., Лубським В. І., Рашидовим С. Ф., Саидовим А. Х., Сюкяйнен Л. Р.

Мусульманське право – це своєрідна релігійно-правова доктрина, яка сформувалася протягом 13 століть існування ісламської релігії. Ця доктрина виступає складовою частиною соціально-релігійного світогляду – ісламу, і характеризується своєрідним підходом до розуміння правової норми і правової системи взагалі, бо нерозривно пов'язана з релігійною догмою.

Дослідники мусульманського права за звичай звертають увагу на дві його характерні і взаємообумовлені особливості – релігійне походження і тісний зв'язок юридичних (розпоряджень з мусульманським догматизмом) та етичних норм (правилами культу, релігійними нормами ісламу в цілому) [3]. Відзначається, що мусульманське право релігійне по своєму походженню і правовірні відносяться до нього як до божественного одкровення. Виходячи

з універсального характеру ісламу і його нормативних розпоряджень, робиться вивід про те, що іслам – це одночасно «віра і держава», а мусульманське право виступає не тільки власне правом, а й релігією. Таким чином, ісламу властивий лише релігійний догматизм (теологія) та мораль, а юридичні норми як такі, якщо і є, то, по суті, збігаються з вказаними правилами, не грають самостійної ролі, або займають другорядне місце [4].

Як вказує науковець-релігієзнавець М. В. Лубська, в ісламському розумінні права відображається цілісний релігійний світогляд, який ґрунтується на тому, що право – не витвір людини чи держави, як вияв волі Аллаха. Тому люди не створюють закони, а застосовують Божественні закони на практиці. Отже, законодавцем вважається лише Бог, тому між законодавчою та виконавчою владою в ісламі не може бути протиріч, оскільки вони, фактично, є виконавцями божественних законів. Тому люди здатні знаходити правові рішення лише у загальних межах шаріату [5].

Становлення мусульманського права почалося в VII ст. н. е. на аравійському півострові та відбувалося в умовах утворення нової моноістичної релігії – ісламу – та формування єдиної держави в арабських племен. Провідна роль у цьому належала Пророку Мухаммеду (570-632 рр.), якого відповідно до ісламської традиції Аллах обрав пророком, що повинен донести до людей божественне відкриття. За допомогою релігійних норм ще за часів Пророка Мухаммеда почали регулювати шлюбно-сімейні відносини. Тобто, саме релігійні норми лягли в основу сучасного законодавства мусульманських держав [6].

Необхідність формування окремого комплексу знань, який би регулював суспільне життя Арабського Халіфату, виникла у VIII ст. коли справу Пророка Мухаммеда продовжували чотири «праведних» халіфи – Абу-Бакр, Омар, Осман, Алі, які зосередили у своїх руках всю релігійну і світську владу і створили небувалих розмірів теократичну державу. Так і почалося формування мусульманського права з його особливістю – нерозривність з релігією.

З початку мусульманське право називали «шаріат» – в перекладі з арабської – належний (праведний) шлях, спосіб дії. Шаріат містить чотири групи приписів: 1) норми, які фіксують релігійну догматику ісламу, тобто те, у що зобов'язаний вірити мусульманин; 2) норми, які закріплюють основи мусульманської моралі та етики; 3) норми, які регламентують відносини віруючих з Аллахом

– порядок виконання основних релігійних обов'язків; 4) правила поведінки між мусульманами. З часом з'явилося поняття «фікх» – в перекладі з арабської – глибоке розуміння, знання. Терміном «фікх» почали називати процес отримання юридичних знань про поняття та явища, які конкретно не згадувались у священних книгах ісламу. Основна функція фікху полягає у збереженні зв'язків між законодавством мусульманської держави та первинними джерелами мусульманського права [7].

Жодна правова сім'я світу не схожа на мусульманську. Як наголошується в одному з досліджень: мусульманське право – божественне право за своїми джерелами і основними нормами, що черпає свою силу не в державній владі, а у волі Аллаха. Особливість її полягає у тому, що і сьогодні релігійні норми є основним регулятором суспільного життя, як і в період становлення правової системи мусульманських держав. Саме релігія – основа сучасного законодавства у державах, в яких офіційно визнано державною релігією іслам. Релігія стала базою для побудови та подальшого вдосконалення законодавства, як того вимагає час. Ще одна характерна особливість мусульманського права полягає у тому, що вивчати право на мусульманському ґрунті без знання ісламу неможливо. Однак і саму релігію можна вивчати через дослідження права [8].

Природно, що мусульмансько-правова доктрина вважає, що вищою юридичною силою володіють накази Корану та Сунни. У цих книгах мусульмани могли знайти відповіді на суперечливі питання та скористатися словами Пророка стосовно тієї чи іншої ситуації, адже вони являють собою життєпис Мухаммеда – зразок життєвого шляху для кожного правдивого, наслідування якого кожним сприятиме формуванню справедливого суспільства загалом. При цьому для усвідомлення волі Аллаха мають значення і заповіді, і вчинки, і навіть мовчання Магомета, з яких слід виводити загальні правила, що і становлять норми мусульманського права. Коран (з арабської: «читання») – вічна і незмінна книга мусульман, в якій містяться проповіді Магомета, які були навіяні йому безпосередньо Аллахом, а також подані у переказах Магомета древні легенди і навчання та низка його полемічних виступів проти християнства та іудейства. У Корані визначено типи людських вчинків та міру покарання за недотримання певних їх видів. Слід зауважити, що Коран – це витвір, який створювався стихійно,

без будь-якого плану. Записи проповідей, умовлянь, історико-релігійних розповідей та пророцтв Магомета робились випадково і були особистою справою його слухачів. За легендою, у 651 р. всі одкровення Магомета, які збереглися у пам'яті та в приватних записах, були зібрані і зведені до одного списку. Саме цей текст визнається єдиним істинним словом Аллаха [8].

Другим джерелом мусульманського права є Сунна – життєпис Пророка Мухаммеда, тобто це ті закони, які Бог дає людині, і слідуючи за якими, будуючи своє життя згідно з ними, людина зможе досягти певних благ. Однак стосуються вони, найперше, духовної сторони людського життя. Переважна частина нормативних приписів, які містить у собі Сунна, має казуальне походження. Багато з них збігаються з відповідними нормами Корану [6].

Норми Корану та абсолютна більшість норм Сунни вважаються такими, що мають божественне походження, а тому – непогрішми, вічні та незмінні. Але, як вже зазначалося, і ці джерела мають приписи, суперечливі за своїм змістом. Крім цього, плин часу, виникнення нових суспільних відносин все гостріше виявляють недостатність приписів Корану і Сунни як соціальних регуляторів. Це призвело до виникнення численних прогалин при застосуванні мусульманського права. Необхідність усунення цих прогалин обумовило визнання й інших, крім Корану і Сунни, джерел мусульманського права [9].

Таким, третім за значенням, джерелом мусульманського права є іджма. Іджма – історична згода суспільства, збірка одностайних рішень юристів щодо вирішення питань, які не врегульовані Кораном та Сунною, які запроваджували нові загальнообов'язкові правила поведінки. Це метод отримання юридичних знань, згідно з яким правову норму формує погоджена спільна думка юристів певного періоду. З допомогою іджми було утверджено канонічний текст Корану, тексти основних збірників хадісів, затверджено перелік мусульманських свят. Отже, Коран і Сунна становлять історичну та концептуально-ідеологічну основу мусульманського права, а іджма – формулює конкретні норми права, що застосовують у тих, чи інших життєвих ситуаціях [8].

Вважається, що у Корані чи Сунні можна знайти відповіді на найрізноманітніші запитання зі щоденного життя мусульманина, проте іноді відповідь на потрібне запитання не вдається відшукати. Кіяс – рішення за аналогією, застосовують тоді, коли

у божественному законі не можуть знайти відповідь на питання, що стосуються конкретного випадку, однак схожий випадок мав місце і описується у Корані чи Сунні. Такий підхід уможливило не тільки усунення прогалини у нормативних приписах Корану і Сунні, а й усунення протиріч, що в них містяться, яких ісламські правознавці налічують декілька десятків. Як свідчать джерела мусульманського права, шаріатом встановлено далеко не всі закони, а лише створено загальні норми поведінки, сформовано орієнтири та принципи, на основі яких згодом можна сформулювати рішення у будь-якій справі з найрізноманітніших галузей життя людини. Вважається, що к'яс сприяв як заповненню прогалин, що існували в Корані і Сунні, так і усуненню наявних у них значних суперечностей. [9]

У невизначеності змісту і форми мусульманського права ісламські правознавці вбачають одну з його головних цінностей. Вони стверджують, що ґрунтуючись на загальних принципах шаріату і використовуючи ті чи інші джерела та їхні комбінації, завжди можна підібрати норму, яка стосується даного випадку. В цьому виявляється універсальність і гнучкість шаріату. [5]

Мусульманське право виступає невід'ємною частиною релігії іслам. Встановлення світського права у країнах мусульманського світу неможливе, бо ортодоксальність ісламу виключає можливість будь-якого права, яке не буде відповідати нормам шаріату. В ісламі панує концепція теократичного суспільства, в якому держава є одним із інститутів, що забезпечує ісламську релігію. [6]

Мусульманське право засноване на ісламській релігії і системі норм, що виражені у релігійній формі, санкціонованою або підтриманою мусульманською теократичною державою. Тому доки буде існувати релігійна мусульманська держава, доти існуватиме і мусульманське право, якої б модифікації воно не набувало.

Нині зростає кількість держав, в яких ідеї, принципи та конкретні приписи шаріату тією чи іншою мірою мають вплив на регулювання соціальних процесів. Це є свідченням того, що, незважаючи на «вічну незмінність» своїх головних джерел, мусульманське право може успішно пристосовуватися до змін суспільного життя, зберігаючи роль головного соціального регулятора.

Бібліографічний список

1. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2000.

2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М., 1996.
3. Рашидов С. Ф. Джерела мусульманського права / С. Ф. Рашидов // Вісник ЛНУ. – 2011. – № 2. – С. 204-206.
4. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право: вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен. – М., 1986.
5. Лубська М. В. Відмінність шаріату від канонічного мусульманського права / М. В. Лубська // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 1. – С. 30-35.
6. Лубська М. В. Зародження мусульманського права: ранні релігійно-правові школи / М. В. Лубська // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2005. – Вип. 73-75. – С. 152-154.
7. Сюкияйнен Л. Р. Шаріат и мусульманско-правовая культура / Л. Р. Сюкияйнен. – М., 1997.
8. Войтович Х. М. Поняття «шаріат» та «фікх» та їх співвідношення у мусульманському праві / Х. М. Войтович // Науковий вісник ЛьДУВС. – 2010. – № 3. – С. 43-47.
9. Лубська М. В. Коран як головне джерело мусульманського права / М. В. Лубська // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 2. – С. 170-177.

Стаття надійшла до редколегії 23.05.2012

Рассматриваются основные источники, особенности становления и функционирования мусульманского права, раскрывается содержание понятий «шариат» и «фикх».

The main sources, particularly the establishment and operation of Islamic law are considered, the contents of the concepts of «Sharia» and «fiqh» are revealed.